

MODERN DÜNYADA MİNYATÜR SANATI**Doç. Dr. Mehmet Emin KAHRAMAN**
Halil ÖNAL

Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Özet

Minyatür sanatı, oldukça eski sanat türleri arasındadır. Yazılı metinlerin tarif edilmesi ve bilginin daha kolay anlaşılması, akılda kalabilmesi için kullanılmaya başlanan minyatür günümüzde reklamlarda, tanıtım yazılarında, kitap ve akademik metinlerde, afiş ve broşürlerde, web sitelerinde kullanılarak misyonuna devam etmektedir. Renk ve boyut bakımından resimlerde perspektifin kullanılmadığı minyatür sanatını, dijital ortamda oluşturmak ve kullanmak mümkün hale gelmiştir. Her dönemde olduğu gibi, bu dönemde de toplumsal dinamikler bu sanatın yorumlanmasına etki etmektedir. Bu çalışmada, minyatür sanatının geçmişten günümüze geçirdiği safhalar, temel özellikleri ve kullanım alanları derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tasarım, Grafik Tasarım, Minyatür, Tasvir Sanatı, Geleneksel Türk El Sanatları,

MINIATURE ART IN THE MODERN WORLD**Abstract**

Miniature art is among the very old art types. Miniature, which has been used for describing written texts and making it easier to understand and keep the information in mind, continues its mission by using it in advertisements, promotional articles, books and academic texts, posters and brochures and web sites. In terms of color and size, it is possible to create and use miniature art in a digital environment where perspective is not used in paintings. Social dynamics affect the interpretation of this art as in every period. In this study, the phases of the miniature art from the past to the present, its main features and application areas are compiled.

Keywords: Art and Design, Graphic Design, Miniature, Drawing Art, Traditional Turkish Handicrafts

1. Minyatür Sanatı Genel Özellikleri

Bütün sanatların kendilerine özgü birtakım özelliklere sahiplerdir. Minyatür sanatının da kendine özgü özellikleri arasında, çizilecek unsurları birbirinin önüne geçmeyecek şekilde dizmek, çizilmeyen figürleri de kağıdın üst tarafına çizmek, yer verilecek kişilerin kağıt üzerinde kapladığı yerleri önemleri ile paralel bir biçimde belirlemek, olayları ayrıntılarıyla anlatmak ve renkleri ışık-gölge tesiri aramadan sürmek gibi özellikler bulunmaktadır. Geçmiş yıllarda yaşamış nakkaşlar eserlerinde, ham maddesi toprak olan boyalar ve yine ham maddesi pamuk olan kağıtlar kullanmış, ayrıca kedi tüyünden yapılmış fırçalar tercih etmişlerdir (Binark, 1978: 273-274). Ancak zamanın ilerlemesi ve teknolojik gelişmelerin de yaşanmasıyla birlikte dünyanın içine girdiği değişim süreci, minyatür sanatını da etkilemiş; kullanılan malzemeleri değişime uğramıştır. Ancak ne var ki söz konusu değişim sürecinde minyatür sanatının belli başlı özellikleri, kağıdın kullanılma biçimi ve çizimler değişmemiştir.

Tarihte ve günümüzde yapılmış minyatür eserleri gözlemediğinde, eseri yapan kimselerin derinlik, perspektif, boyut, gölge, anatomi ve ışık gibi unsurları dikkate almadığı ancak en ufak detaylara bile yer verdiği görülmektedir. Bu durum, sanatçının resim sanatında oldukça önemli unsurlar olarak nitelendirilen unsurları kullanmadan eserine başka bir boyut kazandırdığı anlamına gelmektedir (Akmehmet, 2015: 727).

Minyatür sanatında gözlem, oldukça önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Gözlem aşamasını tamamlayan nakkaş, kendi yorumu ve hayal gücünü kullanarak eserini yapmaktadır.

Nakkaşların kendi yorumlarını ve hayal güçlerini kullanması nedeniyle tarih boyunca minyatür eserleri dikkat çekici nitelikte olmuştur. Ayrıca eserde gerçekliği yansıtan perspektif unsurunun olmaması, esere soyut olma özelliği kazandırmaktadır. Bunlara ek olarak minyatür sanatı, diğer tüm sanatlar gibi ait oldukları dönemin siyasi ve sosyal özelliklerini, gelenek ve göreneklerini, tarihini ve buna benzer pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Bütün bunlar ışığında minyatür sanatı doğmakta veyahut yeniden şekillenmektedir (Keskiner, 2004: 11).

Türk minyatür sanatına bakıldığında ise, konu ve işlenen figürler bakımından birbirine benzeyen eserler olduğu görülmektedir. Kubbe, minare gibi cami figürleri, elçi kabulleri, öğretmenler, öğrenciler, kadınlar ve Osmanlı'ya ait diğer figürler, Türk minyatür eserlerini diğer eserlerden ayıran belli başlı özellikleri oluşturmaktadır. Minyatür sanatının daha net anlaşılabilmesi için, tercih edilen malzemelere değinmek faydalı olacaktır. Minyatür sanatında genellikle A4 ve A3 boyutundaki ince kağıtlar tercih edilmektedir. Ayrıca kağıdın yapılacak esere elverişli olması ve eskiz kağıdı olması da oldukça önemli bir konudur. Kalem, minyatür sanatında kullanılan bir diğer önemli malzemedir. Kalemin minyatür sanatında kullanılabilmesi için yumuşak ve ince uçlu olması oldukça önemli bir kriterdir. Minyatür sanatında başvuru olan bir diğer malzeme ise silgidir. Yapılan hatalar durumunda başvuru olan silgi, kağıdı ve diğer çizimleri yıpratmayacak ve leke yapmayacak bir nitelikte olmalıdır. Fırça ise kedi tüyü, kıl ya da sentetik olabilmektedir. Ancak bütün fırçalarda incelik temel koşuldur (Balaban, 2017: 9-10).

Geçmişten günümüze minyatür sanatının içeriği değişmiştir. Kuşkusuz bu değişimin temelinde, yine değişime uğrayan olaylar ve toplumun değişen yapısı vardır. Bu durum, sanatçıların kendilerini anlatma biçimlerini de farklı bir boyuta sokmuştur. Toplumun önem verdiği konuların ve gündemin sürekli değişimi, minyatür sanatının renklerini, çizgilerini ve diğer özelliklerini de değişime uğratmıştır. Söz konusu değişimi farklı başlıklara bölerek incelemek, konuyu daha da aydınlatacaktır.

1.1. Renk

Minyatür sanatının en önemli ögesi kuşkusuz çizgidir fakat çizgiyi ön plana çıkartan temel unsur ise renktir. Renk, eserde yer verilen figürleri ve unsurları yansıtmaya bakımından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra eserin dikkat çekmesini sağlayan renk faktörü eserde en geniş yer kaplayan öge olma özelliğine sahiptir. Nakkaşlar eserlerinde renkleri en saf ve sade halleriyle kullanmakta ve renkleri eserlerine dağıtma aşamalarında sembolizme başvurmaktadırlar. Bunun yanı sıra renkler, eserdeki vurguların yapılması konusunda oldukça önemlidir. Kırmızı renginin kağıdın üst, mavi renginin ise kağıdın alt kısımlarında olması, minyatürlerde yapılan vurgulara örnektir (Çetin, 2018: 10).

Renk faktörünün olmadığı, bir diğer ifadeyle yalnızca çizgilerin olduğu bir eser, tamamlanmamış bir minyatür eserdir. Buradan hareketle, "Minyatürde çizgi desenin, renk ise lekenin tadını vermektedir" yorumunu yapmak mümkündür (Elmas, 1998: 50).

Bugüne kadar yapılmış minyatür sanatlarının genel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, eserlerde renk bakımından bir zenginlik olduğundan söz etmek yanlış olmayacaktır. Çeşidin fazla olmasına rağmen renkler çizgilerle bütünleşmekte ve bir vurgu yaratmaktadır. Bu sayede eserde denge faktörü ortaya çıkmakta ve eser göze güzel görünmektedir. Söz konusu durum daha kısa bir şekilde ifade edilmek istenirse birbirinden ayrı duran renkler, bir araya geldiklerinde bir bütünü oluşturmaktadır (Aytar & Bayrak, 2017: 145).

1.2. Perspektif

"Mekanların ve cisimlerin üçüncü boyutundan uzaklaştıkça boyutları küçülten yanılıglardan kurtuluyor olması" düşüncesinin benimsendiği minyatür sanatında perspektife yer verilmemektedir. Bu nedenle eserlerdeki figürler genellikle iki boyutlu olarak ele alınmakta ve ayrıntılar daha çok yer kaplamaktadır. Söz konusu düşünce nedeniyle eserde şematik bir anlam ortaya çıkmakta, bakan kişilerin esere dikkatini vermesi sağlanmaktadır (Çetin, 2018: 9).

Perspektif faktörünü ve bunun bir kural haline gelmesini sağlayan ilk kişi Levni'dir. Resim sanatı başta olmak üzere minyatüre benzeyen diğer sanatlar ile kıyaslandığında minyatür sanatında perspektife çok daha az rastlanmaktadır ancak bu nedenle tamamen perspektifsiz bir eser düşünmek de yanlıştır. Bir illüstrasyon yaratılabilmesi, derinlik kazandırılabilmesi ve eserin doğru biçimde anlaşılmasının sağlanması için perspektif unsuruna mutlaka başvurulmalıdır. Bu nedenle minyatür sanatında perspektif, aralıklar veya büyüklükler ile oluşturulmaktadır (Kınık & Topaklı, 2012: 73).

1.3. Kompozisyon

Bütün sanatlar için önem arz eden kompozisyon, daha önceden keskinleştirilmiş olan konuyu betimlemekte ve desteklemektedir. Minyatür sanatında da eserlerde önemli olan kimselerin diğer kişilerden daha fazla alanı kaplayacak şekilde çizilmesi, figürlerin arka arkaya yerleştirilmemesi ve ayrıntılara yer verilmesi gibi uygulamalar kompozisyon uygulamalarına örnektir (Çetin, 2018: 8). Eserde dikkat edilen bu uygulamalar sayesinde oldukça fazla unsur aynı anda işlenebilmekte ve karmaşadan kaçılmaktadır. Uygulanan kompozisyon nedeniyle eserde hiyerarşik bir düzen mevcuttur. Ancak bu düzen, nakkaş tarafından belirlenen bir düzen olmaktan ziyade, resmedilen görüntünün içinde zaten var olan bir düzendir. Nakkaş gözlemlediği penceredeki unsurları kağıda kendi yorumuyla birlikte aktarsa da değişmeyen birtakım özellikler vardır (Konak, 2007: 97).

Bunlara ek olarak kompozisyonda ifade edilen temel şey, eserin konusudur. Ayrıca kompozisyonun öne çıktığı durumlarda renk, perspektif ve doğa gibi diğer unsurlar geri plandadır. Tarih boyunca yapılan eserlerde farklı üsluplar söz konusudur ancak bu eserlerin genelinde mekan unsuru, doğa ve diğer eşyalarla iç içedir. Bu durumdan hareketle kompozisyonun çevredeki faktörlerin eserin içine taşınması isteği sonucunda ortaya çıktığını düşünmek yanlış olmayacaktır (Polat, 2018: 11).

2. Modern Dönemde Minyatür Sanatı

Minyatür sanatının bugünkü hali geçmiş ile kıyaslandığında, bugün daha az değer gördüğü düşünülebilmektedir. Bunun temel nedeni, Osmanlı döneminde sadece minyatür sanatının icra edilebilmesi için kurulmuş nakkaşhanelerin günümüzde olmamasıdır. Ancak buradan hareketle günümüzde minyatür sanatının tamamen kaybolduğunu söylemek yanlış olacaktır. Bugün çeşitli kurslarda "modern minyatür sanatı" adı altında pek çok ders verilmekte ve pek çok eser ortaya çıkarılmaktadır. Ayrıca bugün, eski usullerle öğrenci yetiştiren minyatür kursları da bulunmaktadır. Bu kurslarda ortaya çıkarılan sanat eserlerinde zaman zaman resim sanatından da yararlanılmakta, günümüz kültürüne, değerlerine ve toplumsal yapıya yer verilmektedir. Eskiden kitap süsleme sanatı ile sürekli karıştırılan minyatür sanatının bugün bir levha haline geldiği de bir gerçektir. Bu durumu, sanatçının anlatmak istediği şeyleri tek kağıtta toplaması şeklinde de özetlemek mümkündür (Balaban, 2018: 11).

Minyatür sanatının ortaya çıktığı ilk günden bu yana dünyanın da içinde olduğu sürekli değişim süreci, toplumlar arası kültür etkileşimi ve sanat camiasındaki çok yönlü değişimlere vesile olmuştur. Söz konusu bu değişimler minyatür sanatını da etkilemiş ve minyatür sanatının bugünkü halini almasını sağlamıştır. Sanatın her alanı bu değişimden etkilenmiş, disiplinler arası yakınlaşma, teknolojinin sağladığı kolaylıklar ve yaratıcı özgürlüklerin yansımaları görünür hale gelmiştir. Minyatür sanatının başlangıcında, yapım aşamasındaki emel ve arzular değişen yüzyılların getirisiyle başkalaşıma uğramıştır. Fakat söz konusu süreç içerisinde minyatür sanatının birtakım özellikleri sabit kalmış, dolayısıyla da özü sürekli olarak korunmuştur. Ancak bu durum, minyatür sanatında kullanılan tekniklerin değişmediği anlamına gelmemektedir. Yukarıda da ifade edilen değişimlerle birlikte minyatür sanatında ifade ediliş biçimleri ve uygulamalar kısmı epey gelişmiş, yeni uygulamalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Minyatür sanatında söz konusu yeni uygulamaların hayata geçirilmesinde kişinin tasarım konusunda belli bir bilgi birikimine sahip olması, piyasa şartları ve gereksinimleri, toplumdaki sanatseverlerin arzuları ve zevkleri, oldukça önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra

teknolojinin sürekli geliştiği ve bir eser ortaya çıkarmanın git gide daha kolay hale geldiği ortamda, geleneğe bağlı kalarak eski usüllerde eserler veren sanatçıların da sayısı oldukça azalmıştır (Çetin: 63).

3. Minyatür Sanatı Tarihçesi

Minyatür, doğuda ortaya çıkmış ve daha sonraları batıya yayılmış bir sanat olarak kabul edilmiştir. Keza bilinen ilk minyatür eserleri de Antik Mısır'da rastlanan eserlerdir. Söz konusu eserlerin M.Ö. 2. Yüzyılda papirüs adı verilen kağıtların üzerine yapıldığı, ardından da Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve Japonlar'a kadar yayıldığı bilinmektedir. Söz konusu devletler, o dönemdeki eşyalarını, kültürlerini ve gündelik değerlerini minyatür sanatını kullanarak saklamış, bu şekilde günümüze kadar gelmiştir (Sağlam, 2017: 5).

Uygulanan diğer topraklardan farklılığı kabul edilmiş olan Türk minyatürünün tarihine bakıldığında, ilk örneklerinin Orta Asya'da verildiği anlaşılmaktadır. Köklü bir geçmişi bulunan minyatür sanatının Türkler'in çeşitli dönemlerde Yakın ve Ortadoğu'nun birçok bölgelerini idare etmeleri sonucu, geniş bir alanda yöresel ve diğer sanat gelenekleriyle karışarak etkinliğini göstermektedir. Buna ek olarak Türkler, ancak Anadolu'ya yerleştikten sonra minyatür sanatı eserlerini verebilmeye başlamışlardır (Polat: 5-6).

Bilinen en eski Türk Minyatürü, Uygurlulara aittir. Uygurlar, kendinden önceki devletlerden farklı olarak göçebe yaşamamış ve dini inançlarını değiştirmişlerdir. Bütün bunlar, Uygur Döneminde minyatür sanatının gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemdeki minyatür eserleri o dönemin şartları göz önünde bulundurularak incelendiğinde, eserlerin neredeyse kusursuz olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, onlardan sonra gelen nesilleri de etkilemiş ve minyatür sanatının zamanla birlikte değişim ve gelişim içerisine girmesine neden olmuştur. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı'da görülen minyatür eserlerinin kökeni, Uygurlardan gelmektedir (Sağlam: 6).

Osmanlı Dönemi'nde verilmiş minyatür eserlerine ve o dönemki gelişmelere bakıldığında, söz konusu sanat alanında İslami açıdan ciddi bir gelişme kaydedildiği ve belgeci, nesnel, güncel, gündelik özellikler kazandığı görülmektedir. Bu dönemde verilmiş minyatür eserlerinde genellikle elçi kabulleri, padişah başarıları, günlük yaşam, kabul törenleri, av sahneleri ve padişah portreleri yer almıştır. Sarayda bulunan nakkaş güncel ve önemli olaylar ile kişileri en doğru, yalın ve kendine ayrı bir üslup ile minyatüre aktarmış ve bu yönüyle diğer minyatürlerden ayrılmıştır. Buna ek olarak Osmanlı'da İslam estetiğinden uzak olmayan, yoğun süsten uzak, dikkat çekici, olayların olduğu gibi anlatıldığı eserler verilmiştir. Osmanlı nakkaşının anlatımcı üslubuna egemen olan unsurlar kesitlerle verilmiştir. Yine Osmanlı'daki minyatür eserleri incelendiğinde, cami, köşk, saray gibi bina figürlerinin arka arkaya çizildiği ve hayalden uzak bir üslup kullanıldığı göze çarpmaktadır. Özet olarak Osmanlı Dönemi, minyatür sanatının gelişmesi bakımından canlı kabul edilen bir dönemdir. Söz konusu sanatın gelişme süresi ortalama üç yüz yıldır ve bu süreç içerisinde sürekli olarak eserler verilmiştir (Polat: 5-6).

Matrakçı Nasuh, Şükri Bitlisi, Nakkaş Ossman, Seyyid Lokman ve Sinan Bey, Osmanlı Döneminde minyatür sanatının gelişmesine katkıda bulunmuş bazı nakkaşlar arasındadır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte, Osmanlı döneminde köklü bir kültürel değişim meydana gelmiştir. Söz konusu süreçte Batı'dan ilham alınmış, dolayısıyla eserlerde pek çok farklılık gözlenmiştir. Bu dönemde yaşayan Levni, yaptığı eserler ve minyatür sanatına kattığı değerler nedeniyle dönem içerisinde ortaya çıkmış önemli bir sanatçı olarak kabul edilmektedir. Yaptığı eserler, o dönemde verilmiş pek çok eser gibi batıyı taklit etmekten uzak, Osmanlı gelenekçiliğini sürdürür niteliktedir. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, kitap resmi mahiyetindeki minyatür önemini git gide kaybetmiştir. Bu yıllarda daha çok padişah portreleri ve kıyafetler resmedilmiştir. Batılaşmanın gittikçe arttığı bu dönemin sonlarına gelindiğinde ise yabancı sanatçılara iş verildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu durum, kültürel birleşmeyi de hızlandırmıştır. Dolayısıyla minyatür sanatında teknik açıdan

ve içerik bakımından değişmeler meydana gelmiş, üç boyutlu eserler ortaya çıkmıştır. Aynı dönemin sonlarına doğru tutkallı toprak boyanın, guvaş ve suluboya ile yer değiştirmesiyle birlikte tasvir, kitap sayfalarından duvar ve tuval yüzeylerine taşınmıştır (Akkur, 2015).

Günümüzde ise minyatür sanatı, geçmişten gelen geleneksel bir sanat olma niteliğini halen daha taşımaktadır. Siyasi ve toplumsal olaylar nedeniyle zaman zaman aksayan minyatür sanatı Cumhuriyet Dönemi'nde de gelişim göstermiştir. Bunun yanı sıra Süheyl Ünver, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde Türk minyatürü dersini vermeye başlamış ve bu ders ile birlikte geçmişteki minyatür eserleri hakkında bir araştırma programını faaliyete sokmuştur. Söz konusu araştırma ile 1941 yılına kadar yaklaşık beş yıl boyunca iki bine yakın minyatür eseri toplanmıştır. Bu eserler ışığında pek çok sanatçı, minyatür sanatı ile ilgili dersler vermeye devam etmiştir. Gülbün Mesera, Cahide Keskiner biraz daha geç dönemde Özcan Özcan, Taner Alakuş, Ömür Koç, Filiz Adıgüzel Toprak, Fusun Güleşen, Ferhat Akıl, Dilek Yerli Kaya, Berrin Çakin, Nurten Ünver, Arya Kamali, Gülçin Anmaç, Ruhi Konak, Zehra Akdeniz, Feride Köse, Serkan İlden, Orhan Dağlı, Nazmi Kışioğlu, Mesut Dikel, Nusret Çolpan, Harika Yazıcı, Günseli Kato, bu dönemde minyatür sanatının gelecek kuşaklara aşılması konusunda çalışma yapmış diğer isimlerdir (2015).

Sonuç

Minyatür sanatı genellikle Türk toplumu ile özdeşleşmiş ancak aslında bilgiyi anlatma özelliğinden dolayı dünyanın hemen her yerinde, her tarihte kullanılmış bir sanattır. Bu sanatın renk, perspektif, boyut gibi çeşitli özellikleri olsa da, her sanat dalı gibi sanatçının yorum, gözlem ve yeteneği ile ilişkili olarak yapıma biçimi değişkenlik göstermektedir. Yazılı metinlerin daha iyi anlaşılması amacı ile yapılmaya başlanan minyatürlerin 21.yüzyıl gibi bir bilgi çağında yok olması da mümkün gözükmemektedir. Bilgi ve bilgi aktarımı her gün, sürekli ve her platformda devam etmektedir. Bu duruma geleneksel minyatür sanatı da uyum sağlamış ve dijital ortama da aktarılmaya başlanmıştır. O halde minyatür için modern dönem sanatları arasında kendisine yer edinmiştir demek mümkündür. Dahası, bu sanatın günümüzde özüne bağlı kalınmak suretiyle dijital platformda yorum ve kullanım alanı bakımından çeşitlendiğini söylemek de yanlıtıcı olmayacaktır.

Kaynakça

Akkurt, A. (2015). Cumhuriyet sonrası Türk minyatür sanatı'nın özellikleri *sorusu* [Yüksek lisans doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü El Sanatları Eğitimi Anabilim Dalı.

Akmehmet, K. T. (2015). Minyatürlerin sanat tarihi eğitiminde kullanılması: Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Surname-i Hümayun örneği. http://isamveri.org/pdfdrq/D03262/2015_14/2015_14_AKAHMETKT.pdf (Erişim: 06.02.2019)

Aytar, O. & Bayrak, T. (2017). Osmanlı minyatür sanatında yönetim ilkeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 59, 136-146.

Balaban, A. Ç. (2017). *Minyatür sanatı: Yeni başlayanlar için*. İnkılâb Yayınları, İstanbul.

Binark, İ. (1978). Türklerde resim ve minyatür sanatı, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/1226/Binark.pdf?sequence=1> (Erişim: 04.02.2019)

Çetin, Ö. (2018). *Minyatür sanatının Türk grafik tasarımı çerçevesinde kitap illüstrasyonu olarak değerlendirilmesi* [Yüksek lisans tezi]. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Elmas, H. (1998). Çağdaş Türk resminde minyatür etkileri [Doktor tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Eğitimi Anabilim Dalı.

Keskiner, C. (2004). *Minyatür sanatında doğa çizim ve boyama teknikleri*, 1. Baskı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kınık, M. & Topaklı, A. (2012). Levni minyatürlerinde illüstrasyon. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 5(10), 71-85.

Konak, R. (2007). Minyatür sanatında derinlik anlayışı. *Sanat Dergisi*, 0(12), 97-102

Polat, E. (2018). *Osmanlı minyatür sanatında resmî tören tasvirleri ve tahlilleri* [Yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Sağlam, M. S. (2017). *Türk illüstrasyonuna minyatür'ün etkisi ve çağdaş bir uygulama* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı.